

Josip Korošec

ANTROPOMORFNA PREDSTAVA NA DNU SLOVANSKEGA LONČKA IZ 9. STOLETJA

Med grobnim inventarjem, odkopanim leta 1950 v bližini graščine Turnišče pri Ptuju, je v grobu št. 16 najden tudi slovanski lonček (slika 1 a). Lonček nima sam po sebi nikakršne posebnosti. Lahko celo trdimo, da je izredno grob in nepravilen, čeprav je bil, kakor kažejo mnogi znaki, dodelan na lončarskem vretenu. Po obliki, tehniki izdelave, načinu ornamentike in sestavi gline, iz katere je izdelan, spada v vrsto slovanske keramike, katera se pripisuje že veliko naprednejšemu času, v katerem se je keramika že izdelovala ali vsaj dodelavala na lončarskem vretenu z malo rotacijsko hitrostjo. Ta vrsta keramike se po srednjeevropski kronologiji stavlja v III. stopnjo slovanske keramike (Poulík), oziroma po starejši klasifikaciji v srednjo gradiščansko periodo (Schránil). V zvezi z ostalim grobnim inventarjem, odkritim na tej nekropoli, je pa mogoče tudi naš lonček časovno relativno dokaj dobro datirati. V raznih grobovih tega grobišča so najdeni razni objekti, ki so na eni strani bili izdelani še v tradiciji avaro-slovanske, keszhelyske kulturne skupine, na drugi imajo pa zopet izrazite belobrdске elemente. Posebno izrazite elemente kaže v tej smeri nakit, ki je relativno tudi najbolj zastopan. Med nakitom pa imajo zopet odločilno vlogo uhani. Tako stoje nekateri, tu najdeni luničasti uhani in nekateri grozdasti uhani nekako na prelomu med avaroslovansko in belobrdsko kulturno skupino. K avaroslovanski oziroma sploh k starejšim kulturnim skupinam pa kaže naša nekropola tudi po celem značaju nekropole same in po značaju pridevkov. Tako imamo tu dosti nakita in orodja. Čeprav smo v orožju, ki je tu zastopano samo v enem primeru, dokaj revni, imamo pa zato tem več keramičnih objektov. Saj je med 24 sedaj odkritimi grobovi kar 10 grobov z lončki, v posameznih primerih celo z dvema ali tremi lončki. Ako upoštevamo tudi druge momente, imamo tu med 24 grobovi kar 19 takih s pridevki. Vse to pa dá soditi, da je naše grobišče še izrazito pogansko, kljub izredni bližini Ptuja, sedeža cerkvene oblasti za te kraje. Čeprav posamezni keramični objekti dajejo včasih tudi videz kasnejšega časa, kakor posamezni lonci, ki so bili že popolnoma izdelani na lončarskem vre-

¹ J. Korošec - P. Korošec, Predzgodovinske in slovanske ostaline na Turnišču blizu Ptuja (v tisku).

tenu in ki bi jih po tehnični izdelavi in obliki lahko uvrstili že v keramiko, ki pripada času po X. stoletju, spada vendar naše grobišče tako kulturno kakor časovno v tako imenovano poavaroslovansko periodo, to je v IX. stoletje, in kulturno v prehodno skupino, tedaj ko belobrdska kulturna skupina še ni bila razvita. Ako pa želimo še nekoliko točneje opredeliti naše grobišče, bo spadalo v prvo polovico IX. stoletja.²

Grob št. 16, v katerem je najden ta naš lonček, je pa mogoče časovno opredeliti le v okviru celega našega grobišča. V grobu se je našla tudi še ogrlica, sestavljena iz steklenih jagod, biserov, ki pa niso karakteristični, oziroma nam ne omogočajo natančnejše klasifikacije, ker poznamo premalo ustrežajočega gradiva. Tudi lonček sam tozadnevno ne nudi odgovora na to vprašanje. Tako smo primorani, da tudi lonček stavimo le sumarno v čas celega razdobja, v katerem je obstajalo naše grobišče. Glede na grob je mogoče lonček zanimiv le v toliko, ker je bil najden v otroškem grobu.

Kakor je oblika lončka nepomembna in ne nudi nikakršne posebnosti, tako je nezanimiva tudi ornamentika, ki spada v vrsto navadnega okraševanja slovanskih loncev (valovnica). Kljub temu je pa naš lonček izredno dragocen predmet, mogoče eden med najbolj dragocenimi, kar smo jih našli zadnje čase v Sloveniji. Kakor sem že omenil, je lonček dodelan na lončarskem vretenu z malo rotacijsko brzino. Na ploščici vretena, na kateri se je nahajal lonček pri izdelovanju, je bil pa vrezan ali vdolben izredno zanimiv znak (slika b). Na ta način je na dnu lončka, ki je stal na imenovani ploščici, nastal pozitiven plastičen znak, predstavljač antropomorfno figuro v krogu, ki ga predstavlja odebeljeni rob dna, ki je nastal tako, da je glina silila čez rob relativno male ploščice, na kateri je stal lonček. Plastična ljudska figura je sicer sumarna in groba, vendar pa jasna in izrazita. Predstavljena je v stoječem položaju z močno razkoračenimi nogami. Roke ima horizontalno razširjene. Glava je trikotne oblike, a trup ovalen. Detajlov nima figura nikakršnih. Niso predstavljeni niti prsti na rokah niti stopala na nogah. Tudi na licu nimamo nobenega detajla. Desna roka izgleda, kakor da bi bila upognjena, mogoče v komolcu (?), in povita proti glavi, vendar je bil pa ravno na tem delu odtis, ki ga je naredila ploščica, toliko sumaren, da je dokaj verjetno, da je tu le del roke iztrgan. Sumarnost figure vidimo tudi v tem, da so tako roke kakor noge izdelane v obliki enakomernih plastičnih reber, brez kakršnihkoli zožitev, tako da so vedno enako debele. Sumarnost predstave je tolikšna, da bi se že z estetskega gledišča moglo pomisliti, da je mogoče tu bil mišljen nek drug znak, ki se je pa ponesrečil. Tako sta tudi avtorja monografije o grobišču v Turnišču pri Ptuj domnevala, da je bil mogoče tu mišljen tudi križ, ki se je pa ponesrečil. To domnevo dajeta le kot neko slučajno možnost, čeprav stojita na gledišču, da imamo tu opravka z antropomorfno predstavo.³ Čeprav, ako hočemo

² l. c.

³ l. c.

a

b

Slika 1. Slovanski lonček (Turnišče, grob 16)

biti dosledni, ne smemo tudi tega momenta izgubiti iz vida, je vendar figura izdelana toliko jasno, da jo moramo kljub raznim pomislekom, kakor so navidezna odsotnost plastike pri Slovanih, odsotnost podobnih predstav antropomorfne figure na dnu posod itd., pripisati očiti želji za predstavo antropomorfnega lika. Da tu ni bil mišljen plastičen znak križa, vidimo že po tem, da se tu kraki križa ne križajo v neki centralni točki, da so dalje navidezni kraki križa predstavljeni v raznih smereh, ter da je zgornji del oblikovan tako, to je v obliki glave, kakor ga nimamo nikoli na podobnih primerih križa. Na našem primeru se jasno razločuje glava, ki je ostro oddeljena od trupa. Sam trup je relativno nesorazmeren in kratek, vendar pa izrazit, kakor so tudi roke in noge, kljub vsej sumarnosti, vendar v legi in na mestu, kakor se nahajajo tudi v naravi. Poleg tega pa tudi vsi drugi razni geometrijski znaki, kakor so krog, križ, krog z vpisanim križem, pravokotnik, pravokotnik z diagonalami, pravokotnik s križem in sploh vsi geometrijski liki kažejo izredno pravilnost, kar je pač dokaz, da so bili izdelani s pomožnimi sredstvi. Take pravilnosti pa nikakor ne opazimo na naši figuri. Res da ona ni bila izdelana neposredno na dnu lončka, ampak je bila vdolbena na leseno ploščico vretena kot negativ, ki je pa pozitiven pomen dobila šele tedaj, ko je bila odtisnjena na posodi. Sumarnost figure, izdelane na ploščico, pa dokazuje, da takšne figure oziroma liki niso bili običajni, posebno ne na dnu loncev. Tako tudi z geometrijskimi znaki vsaj glede vsebine nima nič skupnega. Zato vsi elementi kažejo na to, da je na našem lončku bila mišljena in tudi predstavljena antropomorfna figura, za sedaj sploh prva v tem času na slovenskih tleh. Kolikor mi je pa znano, nimamo doslej tudi nikjer drugod predstavljene antropomorfne figure na dnu slovanskega lončka.

Antropomorfne figure spadajo sploh med izredno redke upodobitve pri Slovanih zgodnjega srednjega veka. Mnogi ravno zato sploh osporavajo, da bi bili Slovani poznali figuralne upodobitve. A vendar nam zgodovinski viri X. in XI. stoletja poročajo o slovanskih plastičnih izdelkih in kipih, kakor so bile predstave božanstev Svantovita v Arkoni, Svaroga v Retri itd. Pač pa imamo malo arheoloških dokazov o obstoju takšne plastike, kar pa tudi ni čudno, ker je večina takšnih izdelkov bila iz lesa, ne pa iz trajnejšega materiala. Vendar pa imamo tudi nekaj likovnih predstav, ki se bodisi s pravico ali pa po krivem pripisujejo Slovanom in njihovi umetniški delavnosti. Šele kasneje v X. in XI. stoletju imamo na raznih krajih več figuralnih upodobitev, ki pa stoje že več ali manj pod tujimi vplivi. Tudi v zlatarskih tehnikah se tedaj začenjajo javljati bodisi antropomorfne ali pa živalske predstave, predvsem na raznih nakitnih predmetih, kakor so kolti, križi, barme itd. Pred vsemi prednjači tu Rusija, kamor so ti liki, ki predstavljajo v glavnem svetnike, dospeli iz Bizanca. V tem času imamo pa tam prav tako kakor pri nas tudi že prave plastične like, ki so bili pogosto izdelani od tujih mojstrov. Le tu in tam moremo soditi, da je pri teh delih sodelovalo tudi domače prebivalstvo, kot n. pr. pri nekaterih dalmatinskih skulpturah.

Niederle je menil, da je slovanska umetnost bila pred X. stoletjem šele na svojem začetku razvoja.⁴ Seveda on tu ni mislil le na pravo, temveč tudi na obrtno umetnost in delavnost. To mnenje je zastopal z ozirom na tedanje splošno gledanje, da je baje slovanska kultura bila pred X. stoletjem le bolj odvisna od tujih izdelkov. Nekakšno bolj primitivno okraševanje domov, oblačil in podobnih izdelkov pa dopušča tudi on. Gledišče znanosti je bilo tedaj Slovanom še dokaj nenaklonjeno. No, ako pa vsaj sumarno pregledamo glavne predmete s figuralnimi upodobitvami, bomo vendar le videli, da jih imamo le neko število, čeprav so raztreseni po celem slovanskem svetu. Tako moremo med zelo zanimive spomenike te vrste všteti predstave na srebrnem okovu turovega rogu, najdenega v Černi mogili blizu Černigova. Rybakov je dokazal, da je ta rog navzlic tujim orientalnim elementom vendarle slovansko delo pod vplivom sasanidske umetnosti.⁵ Figuralne upodobitve pa predstavljajo ptice, ljudi in fantastična bitja, včasih simetrično predstavljena in povezana med seboj s palmeto. V Želenkah na Češkem imamo reliefno upodobitev na okovu pasice, kjer je predstavljen jelen na begu (?), a na hrbtu mu sedi ptica.⁶ Posamezne reliefne upodobitve imamo pa tudi na avaroslovanskih okovih in jezičkih pasic ter zaponah. Čeprav ti izdelki predstavljajo domače delo, ne pa import, jih moramo za sedaj vendarle izpustiti, ker je težko opredeljevati te objekte po etnični pripadnosti med Avare in Slovane. Najbolj pogosto predstavljajo posamezne živalske figure, včasih tudi fantastične živali ali pa živali v medsebojni borbi. Skoraj vsako avaroslovansko najdišče ima kakšen okov, jeziček pasice ali pa zapono, ki je bila okrašena na ta način. Te predstave so bile zvečine lite skupaj s samim predmetom. Antropomorfne predstave pa spadajo tudi tu med izredne in izjemne pojave, čeprav jih je le nekaj. Podobno pa je tudi v köttlški kulturni skupini, kjer imamo včasih ali reliefne ali emajlirane figuralne predstave, posebno na fibulah in uhanih. Tudi tu so antropomorfne predstave redke, nekoliko bolj pogoste pa živalske.⁷

Z gledišča uporabe so vse te predstave na raznih objektih čisto okrasnega pomena. Nikdar pa niso izdelane kot samostojne, temveč vedno kot okras na drugih predmetih in to skoro vedno na takšnih, katerih funkcija je že samo po sebi bolj okrasnega, ne pa praktičnega pomena, čeprav tudi takšne funkcije mnogim takšnim predmetom ne moremo odrekati. Le malo pa imamo čisto praktičnih objektov, na katerih bi se nahajale podobne okrasitve. Sem je pa takšno okraševanje dospelo le iz čisto ornamentalnih pobud. Tudi naša antropomorfna figura ne predstavlja samostojnega dela, vendar pa poleg tega nima tudi nikakršne ornamentalne tendence, čeprav se nahaja na čisto praktičnem objektu. Drugače se ne bi nahajala na dnu lončka. Že iz tega

⁴ Niederle, Rukovět slovanské archeologie, Praha 1931, 218.

⁵ Rybakov, Remeslo drevnej Rusi, 1948, 284 in sl., sl. 68, 69.

⁶ Schránil, Vorgeschichte Böhmens und Mährens, Berlin-Leipzig 1928, 312 sl. — Niederle, Rukovět, 181, sl. 81.

⁷ Carniola 1908, T. III, 6.

zvzroka jo nikakor ne moremo niti približno povezovati vsebinsko z zgornjimi predstavami, kvečjemu mogoče z nekaterimi, toda le v čisto tehničnem oziru. Tako so mnogi okovi, jezički od pasic in zapone odlivani v kalupih, kjer je bil že v kalupu izdelan negativ tudi figuralne predstave. Na nekaj podobnega pa lahko mislimo tudi pri našem lončku, kjer je bila figura odtisnjena v glini kot pozitiv z negativno vdolbene predstave na ploščici vretena.

Kakor sem že omenil, je večina figuralnih predstav pri Slovanih znana iz kasnejših stoletij. Vendar pa imamo tudi nekoliko zgodnejših primerov, med katere moramo na vsak način šteti tudi vse primere iz avaroslovanske kulturne skupine Panonske ravnine. Zelo znane so pa danes tudi tako zoomorfne kakor tudi antropomorfne predstave, najdene v depoju Martinovka pri Kijevu.⁸ Posebno so zanimive predstave konj v koraku in stilizirane človeške figure, ki so razkoračene, z rokami na bokih ter velikimi glavami.⁹ Tudi ti izdelki so pa bili mišljeni kot okovi. Najdba v Martinovki se je pripisovala različnim etničnim skupinam, vse pa govori po najnovejših dokazih, da je ta depo slovanski s posameznimi importiranimi bizantinskimi objekti. Ostalo so pa objekti, ki bodo predstavljali slovansko delo.¹⁰ Rybakov to najdbo datira v VI.—VII. stoletje.¹¹ Čeprav ti okovi in te upodobitve zopet nimajo nikakršne zveze z našo predstavo, so za nas vendar pomembne že s čisto drugega gledišča. Po najnovejših ugotovitvah namreč, je bila martinovska kultura razširjena tudi po naših krajih v VII. stoletju (Čadjavica na Hrvaškem).¹² Na fibulah te kulture (ločne fibule) pa imamo zelo pogosto nogo predstavljeno v obliki maske, oziroma v obliki antropomorfne glave. V Rusiji nosi naziv »antropomorfne fibule« cela skupina fibul te vrste, ker se pri njih maska ne javlja samo na nogi, temveč tudi na glavi fibule. S tem pa želim le opozoriti, da antropomorfne predstave tudi Slovanom niso bile tako tuje, kakor so še pred kratkim domnevali. Ne glede na imenovane fibule bi pa v načinu predstave mogoče le mogli videti neko sorodnost med našo figuro in človeškim likom iz martinovskega depoja. Seveda pa tu ne mislim niti na nek vpliv niti na kakršnokoli medsebojno povezavo. Toda tako naša kakor martinovska figura imata veliko glavo, ki je pri naši popolnoma sumarna in trikotne oblike, nesorazmerno telo in pa razkoračene noge, ki so pa na martinovski tudi še nekoliko upognjene v kolenih. Že časovna razlika in geografska oddaljenost pa kaže, da je vse to le navidezno in da tu ne moremo tudi pri najboljši volji najti nobenega stika.

Kakor bi bile mogle takšne in podobne predstave dati čeprav oddaljene pobude tudi za izdelavo naše figure, je še veliko lažje dospela

⁸ Depot še ni sistematično objavljen.

⁹ Rybakov, Remeslo, 82, sl. 10.

¹⁰ l. c. 81 sl. — Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 158, 168, sl. — Fettich, Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn (Arch. Hungarica, 21, 1937), 282 sl.

¹¹ Rybakov, Remeslo, 81.

¹² Werner, Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts (Reinecke Festschrift), 150 sl.

pobuda od pravih monumentalnih plastičnih izdelkov ali pa iz monumentalnih reliefnih upodobitev, ki so bile, kakor sem že omenil, zvečine izdelane v lesu. Le skromne priče teh del imamo v trajnejšem materialu. Že v X. stoletje spada verjetno polykefalno slovansko božanstvo iz Zbrucza, ki ga Rybakov označuje kot idol Svantovita.¹³ K slovanskim spomenikom prištevajo danes nekateri tako imenovane bamberške stele, najdene v reki Regnici. Te predstavljajo grobe in sumarne antropomorfne predstave. Slovanom se danes pripisujejo tudi posamezni zgubljeni kipi v Rusiji. Skromne ostanke slovanske plastike imamo tudi na Poljskem. Tako se Slovanom pripisuje kamen, ki ima na treh straneh figuralne uporabitve (na eni jezdeca, na drugi človeško figuro, na tretji pa človeško figuro z rogom v desnici). Na Poljskem sta najdena tudi še dva druga kamna, na katerih je predstavljena v reliefu človeška figura. Eden je najden v Slupsku, drugi pa v Żydovu.¹⁵ Med ostalimi primeri je danes najbolj znana reliefna moška figura, najdena na otoku Rujani. Predstavljena je bradata moška figura z rogom v rokah. Schuchhardt je bil mnenja, da ta in podobne figure pripadajo nagrobnim stelam.¹⁶

Na žalost pa slovanskih nagrobnikov danes ne poznamo, čeprav je dokaj verjetno, da so jih Slovani vsaj v posameznih krajih res tudi uporabljali. Na posameznih gradiščih v Rusiji, posebno v kijevskem okraju, prav tako pa tudi v grobovih v Gnjezdovu, Černi mogili, Golubovcih itd., so se našle male glinaste in metalne figurice, ki v mnogem spominjajo na prazgodovinske statuete.¹⁷ Ker pa niso niti zbrane niti jasno objavljene, je dokaj težko soditi, ali predstavljajo slovansko delo ali ne. Mala bronasta figura, ki predstavlja oblečen moški lik s koničnim pokrivalom, ki je najdena v Schwedtu, se prav tako pripisuje slovanskemu delu.¹⁸ Noge so pri tej figuri razstavljene, a roke položene na boke. Že v rezbarsko obrt pa spadajo figuralne predstave, ki so ohranjene v lesu in kosti. Znan je stiliziran konjenik, najden na Volinji in lesena dvonožna figura s kozlovsko glavo, najdena v Lednogorzi.¹⁹ Zopet le okrasen pomen imajo razne reliefne figure (ptičje, zoomorfne in antropomorfne), ki se nahajajo na glavnikih in ročajih nožev.

Razen figuralnih predstav v avaroslovanski in köttlaški kulturni skupini ter plastičnih izdelkov v dalmatinski skupini so vse poprej omenjene danes ohranjene reliefne in plastične predstave toliko oddaljene od naših krajev, da ni nikakršnih izglede, da bi mogli neposredno povezati vsaj osnovno idejo predstave antropomorfne figure z našo sedaj najdeno figuro na dnu lončka. Edina, ki bi v tem pogledu

¹³ Niederle, Rukovět, 230. — Rybakov, Remeslo, 417.

¹⁴ Kostrzewski, Kultura prapolska, Poznań 1947, 445 sl.

¹⁵ l. c., 446.

¹⁶ Schuchhardt, Alteuropa, 1935, 310. — Schuchhardt, Vorgeschichte von Deutschland, 1928, 325.

¹⁷ Niederle, Rukovět, 230 sl. — Niederle, ŽS II, 145, 199. — Niederle, ŽS III, 663, 667. — Antoniewicz, Archeologia Polski, 223.

¹⁸ Schuchhardt, Vorgeschichte, 325, sl. 223.

¹⁹ Kostrzewski, Kultura prapolska, 443 sl., sl. 251, 252.

—poleg avaroslovanske, ki je starejša od našega lončka — prišla v poštev, bi bila še martinovska kultura, ki je pa seveda časovno zopet toliko oddaljena, da ni mogoče ustvariti nikakršne kontinuitete. Kakor pa sedaj vse kaže, tudi naše ožje področje, Slovenija, ni bilo brez figuralnih predstav, ki bi jih mogli pripisati slovanskemu prebivalstvu. Taki primeri so reliefna figura na Sveti gori nad Bizeljskim in reliefna figura v Hodišah na Koroškem.²⁰ V prvem primeru imamo verjetno predstavo sedeče figure z razširjenimi rokami, v drugi pa izredno sumarno predstavljen stoječi lik, ki je delno fragmentiran. Obe ti figuri Cevc z umetnostno zgodovinskega gledišča postavlja v zgodnji srednji vek, in sicer relief v Hodišah v VII.—VIII. stoletje, medtem ko relief na Svetih gorah stavlja od IX. do X. stoletja, a je bolj voljan datirati ga pod konec tisočletja.

Vsekakor bi bilo povsem zgrešeno, ako bi hoteli medsebojno povezavati te reliefe z našo figuro. Vendar so pa vsi ti primeri dokaz — kolikor se izkaže, da je Cevčeva teza pravilna — da tudi v Sloveniji slovanskemu prebivalstvu predstava antropomorfnih figur ni bila tuja, kakor ni bila tuja tudi ostalim Slovanom. Zato nas tudi pojav figure na našem lončku ne more niti najmanj začuditi, čeprav ga moramo datirati na začetek IX. stoletja, kakor je datirano grobišče, kjer je bil lonček najden. Figura sama nima nikakršnih umetnostnih tendenc, temveč je le čisto preprost izdelek, ki ga celo ne moremo staviti niti v obrtno umetniško delavnost.

Kakor sama predstava figure na našem lončku glede na vse momente in tudi na svoj pojav ne postavlja nikakršnih problemov, tako je pa zagonetno mesto, na katerem se na lončku nahaja. Zunanja stran dna lončka, t. j. mesto, na katerem lonec stoji, je kaj malo primerno za figuralne predstave. S tem odpade tudi vsaka domneva, da je bila figura narejena, oziroma odtisnjena zaradi kakršnihkoli ornamentalnih vzrokov. Razne plastične geometrijske figure na dnu (križ, krog) se označujejo kot znaki, ki so se skušali na razne načine tolmačiti in ki so končno dobili še največ opore v mnenju, da so to znaki lončarjev oziroma lončarskih delavnic, kljub vsem ugovorom in včasih tudi nerazumljivim momentom. To mnenje prevladuje danes posebno pri ruskih arheologih, ki utemeljujejo svoje sklepe ne samo na arheoloških, temveč tudi na etnografskih izsledkih. Posebno zanimive so ugotovitve Rybakova, ki trdi, da ima v večini primerov v Rusiji ena skupina tudi en osnoven tip znaka na dnu posod. Tak osnovni tip se javlja v raznih variantah, ki se med seboj razlikujejo le v posameznih detajlih. Temeljni znak je najbolj preprost in tudi najstarejši, medtem ko so kasnejši bolj komplicirani.²¹ To svoje mnenje povezuje z etnografskimi izsledki Efimenka, ki je ugotovil, da lončarjev sin, ki je sam lončar in se oddeli od očeta, obdrži še dalje očetov znak, ki ga le obogati s kakšno novo črto.²² Da so znaki na dnu posod znaki lončarjev,

²⁰ Arheološki vestnik III/2. (V tisku.)

²¹ Rybakov, Remeslo, 175 sl.

²² I. c., 178.

sodijo tudi drugi arheologi. Tako gledišče zastopa tudi Kostrzewski, ki meni, da so se znaki razvili v času, ko se je začelo uporabljati pravo lončarsko vreteno (na nožni pogon) ter je zaradi masovne produkcije prišlo do večje konkurence v lončarski obrti.²³ Dokaj podobno stališče zastopa tudi Poulík.²⁴ Poleg takih mnenj imamo pa še vrsto drugih. Tako zagovarja Nābe domnevo, da so nekateri znaki, kakor n. pr. križ, nastali na nemškem ozemlju ter predstavljajo simbol krščanstva. Na lončkih naj bi imeli sakralni pomen. Ostale znake pa smatra kot znake posestnikov posod ali pa kot hišne in plemenske znake posestnikov oziroma izdelovalcev.²⁵ Glede napačnega gledišča o simboličnem pomenu križa na slovanskih lončkih, ki se javljajo tudi pred X. stoletjem, medtem ko Nābe misli, da se javljajo šele po X. stoletju, in sicer na vsem slovanskem področju, danes pač ni potrebno več razpravljati. V isto skupino bi potem morali vstaviti tudi vse ostale plastične znake. Nekoliko se pa z Nābeom strinja tudi Borkovský, ki z dokaj močnimi argumenti zagovarja mnenje, da so vsi takšni znaki imeli na samem začetku nek simboličen pomen, ki se je pa kasneje pozabil. Vendar so pa takšne znake tudi še dalje uporabljali zaradi nekega drugega namena.²⁶ Svoje gledišče zagovarja Borkovský največ s tem, da so na gradišču v Časlavu našli kar 74 vrst raznih znakov, kar bi vsekakor bilo preveliko število za znak lončarjev ali pa za plemenski oziroma rodovni znak, čeprav bi se moglo predpostavljati, da je bilo gradišče več stoletij naseljeno.²⁷ Vendar je pa navzlic vsem tem ugovorom doslej bilo še najbolj verjetno, da so ti znaki predstavljali znake lončarjev. Proti znaku posestnika ali rodu pa govori že to, da bi vsak lončar moral imeti ustrezajoče število lončarskih vreten ali vsaj ploščic, na katerih bi se nahajali vsi ustrezajoči negativni znakov, po potrebi za vsakega kupca posebej, kar pa ni verjetno.

Naša antropomorfna figura na dnu lončka pa postavlja v ospredje zopet celo problematiko lončarskih znakov in njih pomen. To vprašanje je za sedaj še toliko bolj nejasno, ker je naša figura doslej prvi znak takšne vrste. V Rusiji imamo sicer primere, da so se na dnu lončkov predstavljali tudi ključni razne oblike, vendar mi pa ni znana niti zoomorfna niti antropomorfna predstava. Toda medtem ko pri raznih geometrijskih likih res lahko vidimo znake lončarjev, kar v mnogih primerih res tudi bodo — večina takšnih znakov se ne nahaja namreč le na grobiščih, temveč tudi v naselbinah — je vendar zelo težko verjetno, da bi naša figura predstavljala prav tako znak te vrste. Čeprav ni izključeno, je vendar dokaj težko verjetno, da bi si nek lončar izbral prav antropomorfno figuro za svoj znak. Prav tako je malo verjetno tudi, da bi ga uporabljal hišni posestnik ali pa da bi pred-

²³ Kostrzewski, Wielkopolska w czasach przedhistorycznych, Poznań 1923, 128 sl. — Kostrzewski, Kultura prapolska, 268 sl.

²⁴ Poulík, Staroslovanská Morava, Praha 1948, 19.

²⁵ Mannus X, 71 sl.

²⁶ Borkovský, Staroslovanská keramika ve střední Evropě, Praha 1940, 52.

²⁷ l. c., 52.

stavljajal znak rodu ali znak plemena, kolikor pač predpostavimo točnost Nabeove teze, po kateri bi se znaki na dnu posod mogli tolmačiti tudi na tak način. Za tolmačenje našega znaka za enkrat nimamo opore niti v domačem niti v tujem materialu. Grobišče, na katerem je najden naš lonec, ima poleg tega le še en lonec s plastičnim znakom na dnu, ki predstavlja križ v krogu, čeprav je število lončkov relativno veliko (12 primerov). Toda v času, kateremu pripada naše grobišče, so se po današnjem stanju znanosti znaki na dnu posod šele začeli uporabljati. Do polnega razmaha prihajajo šele v X. in XI. stoletju, čeprav imamo tudi pokrajine, kjer so že pred tem časom v večji uporabi.

Ko moramo zavreči misel, da bi bila naša antropomorfna figura znak lončarja ali pa znak posestnika posode, bi bilo iz vseh razlogov še najbolj verjetno, da ima naša figura res nek simboličen pomen. Zgrešeno pa bi bilo, ako bi v njej videli nek podoben pomen, kakor ga nekateri vidijo v križu kot znaku krščanstva, ki je navsezadnje prastar motiv dveh prekrizanih linij in ki tudi na naših slovanskih lončkih nima s takšnim simbolom nič opraviti ne glede na to, da so mnoga od teh grobišč še čisto poganska. Kolikor se res izkaže, da je naša figura simbolične narave, bo v tem primeru imela le sakralen pomen. To pa tem prej, ker je tudi naš lonček izdelan nadvse sumarno in po vsej verjetnosti ni bil namenjen vsakodnevni, to je praktični uporabi. Ne bomo dosti zgrešili, ako sodimo, da je bil lonček izdelan samo za posebne, sakralne namene kot pridevek v grobu.²⁸ Na ta način bi mnenje Borkovskega, da so plastični znaki na dnu posod imeli prvotno simboličen pomen, ki se je pa sčasoma izgubil in dobil drug pomen, imelo sedaj novo realnejšo oporo. Kljub temu pa problem naše figure še vedno ni v vseh vprašanjih, ki jih ona postavlja, dovolj razjasnjen. Tako se je danes še povsem nemogoče dotakniti vprašanja, kaj ona v svojem bistvu predstavlja, čeprav jo lahko tolmačimo s kultnim pomenom; upodobitev oziroma portret pokojnika, neko božanstvo ali kaj podobnega. Vsaka od teh predpostavk bi se dala zagovarjati na ta ali oni način, vendar pa brez zadostne materialne podlage. Drugo vprašanje, ki bi ga mogli postaviti, je, zakaj se ta figura, ako ima nek globlji pomen, ne nahaja na nekem drugem mestu, temveč prav na dnu posode. Tudi na to vprašanje bi bilo mogoče odgovoriti samo hipotetično. Seveda pa ostaja tudi še nadalje odprto vprašanje, ali imamo res opravka z nekim simboličnim ali kakšnim drugim znakom, ki ni nastal slučajno, temveč je bil narejen hoté kot antropomorfna predstava.

²⁸ Slovansko keramiko bi danes mogli po namenu deliti v dve skupini. Eno je keramika za vsakdanjo uporabo, drugo pa kultna oziroma sakralna keramika, uporabljena pri pokopih. Razlika med njima je prvenstveno v izdelavi, a pri grobni keramiki tudi v arhaizmu. To mnenje sem izrazil že na več drugih mestih prvenstveno za našo keramiko. Verjetno bo pa isti primer tudi drugod, kar se pa doslej ni dovolj jemalo v poštev, posebno pri kronoloških vprašanjih, zaradi česar so nastali tudi zelo nasprotujoči si sklepi.

AN ANTHROPOMORPHIC IMAGE ON THE BOTTOM OF A SMALL SLAV POT FROM THE IXTH CENTURY

Résumé

Among the grave objects, dug out in 1550 in proximity to the Castle of Turnišče near Ptuj there was found, in the grave No. 16, a small Slav pot (Fig. a). According to Central European chronology this pot, showing no peculiarities, belongs, as to its characteristics, already to the IIIth degree of the Slav ceramics. Jointly with the other material, we can, in a relative manner, date our pot very well. As to the interment and burial place, throughout pagan, we are permitted to date it from the Kesthely post-Avar period, i. e. from the time when the Belo Brdo culture was not yet developed — the first half of the IXth century.

In spite of rough make our small pot is particularly interesting because of its bottom mark — a plastic anthropomorphic image inside a ring (this ring is shaped as thickened rim of the bottom). True, the image is summary but clear. It is represented in standing position with wide straddled legs. Hands horizontally stretched, head triangularly shaped, body oval. There are no other details (Fig. b). In spite of clearness the summariness of the image is so great that one may imagine another sign was thought upon. Though such an interpretation could only be supposed as causal matter.

Slav anthropomorphic images are extremely rare in the early Middle Ages. Many scientists, therefore, argue against figured shaping of the Slavs. That is different as to transmitted historical sources.

Nevertheless, at first in the Xth and XIth centuries and in various technics there appear Slav anthropomorphic and zoomorphic figures. Sporadically, we formerly find such ones too. In this respect we possess quite a lot of various reliefs, where to we shall be obliged to count a great deal of Kesthely culture products too. Actually hereto may also belong images on Martinovka culture objects, attributed, in our time, by serious scientists to the Slavs.

Before all, as to our small pot, the place of the image is enigmatic. This design being a bottom mark, an ornamental character of this image could be left out of consideration. But the problem of bottom marks is not yet solved. From actual scientific point of view such marks are most probably potters' marks without any religious or cult significance. The author does not know of any anthropomorphic representation as to bottom marks. In this respect, the significance of such marks, referring to our instance, could come to the front anew. Our mark cannot be termed as potter's mark. It is not out of consideration our mark might have a symbolic meaning.